Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból.

Az idegen szavak kérdése a „nyelvesztétikában“ — a nyelv érzelmi tényezőit vizsgáló történeti nyelvtanban — a *hangulattan* fejezetébe tartozik, abba a fejezetbe, a melynek megfelelője a történeti és leíró nyelvtanok jelentéstana.

1. Nyelvesztétika és nyelvművelés.

Mindenekelőtt el kell határolnunk itt a nyelvesztétika álláspontját a *nyelvművelés* állásfoglalásától. A nyelvesztétika, mint a történeti nyelvtudomány egyik ága, tisztán a nyelvbeli tények megállapítására szorítkozik és semmiféle értékelő szempontból nem foglal állást az *idegen szavak használata mellett vagy ellen.* A nyelvművelés azonban — a mely itt ugyanazt a szerepet játszsza, mint a politika a történelemmel szemben, vagy a kritika az irodalomtörténettel szemben — határozott célkitűzéssel nyúl bele a nyelv jelen életébe és a purismus vagy „nyelvkeverés“ (antipurismus) tudományos igazolásával hatni akar az élő nyelvhasználatra.

A nyelvesztétika a történetírónak — egyébként a gyakorlatban soha meg nem valósítható — abszolút pártatlanságával megállapítja, hogy valamint a világtörténelemben harczban állanak egymással az eszmék (pl. a nemzetiesség és a nemzetköziség), úgy a nyelvtörténet folyamán is minduntalan szembekerül egymással két

nyelvfejlődési tényező: *az idegen szavak befogadására való készség* és *az idegen szavak beözönlése elleni küzdelem.*

Ez a két nyelvfejlődési tényező olyan nagy fontosságú a nyelvtörténetben, hogy külön történelmük van — v. ö. BÁRDOS Remig, *A magyar nyelvtisztító törekvések története* (1896) és a jövevényszavak nagy irodalma — és ismeretük nélkül egy olyan nyelvfejlődési mozgalom, mint például a *nyelvújítás*, meg sem érthető (v. ö. THIENEMANN Tivadar: *A német és magyar nyelvújító törekvések.* EPhK. 1912. és különny.).

2. Nyelvtisztaság és nemzeti eszme.

Az idegen szavak meghonosulásánál, illetve kiirtásánál szereplő tényezők mindenesetre sokkal bonyolultabb lelki életből sarjadnak, mint például a hangváltozások, az analogia okai. A physiologiai és psychophysikai tényezőkön túl a lelki élet legegyénibb motivumai — a különböző érzelmek, az ízlés — foglalnak itt pro és contra állást, úgy hogy a nyelvtörténet folyamán *az idegen szavak körüli harcz sokszor világnézetek küzdelmévé mélyült.*

Az idegen szavak elleni harcz legélesebb formájában a szélső nemzetiességet jelenti, az idegen szavak túlzott kedvelése viszont nemzetközi mentalitásra vall. Leo SPITZER dolgozata (*Fremdwörterhatz und Fremdvölkerhass,* Wien 1918) az utóbbi kategóriába tartozik. Az is érthető, hogy a radikális-demokrata és nemzetiesség-ellenes sajtó — pl. a *Frankfurter Zeitung* 1918. 123. számában — az idegen szavak használata mellett nyilvánítja elvi álláspontját és rokonszenvét. A programmszerűen nemzetközi világnézetű expressionista irodalomra jellemzők az ilyen verssorok:

. . . gyűléseket és *kongresszusokat* szervezték az Emberi *szolidaritás* nevében,
szónokaitokból *extatikus* patakokban hullámzik ki az igazság lelke.
(KASSÁK Lajos, *Levél Kún Bélához a művészet nevében,* 1919. 24. l)

A szavak érzelmi értékeivel foglalkozó nyelvészek megengedik, hogy a nemzeti öntudat szempontjából „megszégyenítő" lehet a sok idegen szó, de szükség van rájuk és gazdagítják a nyelvet (M. HAMBURGER, *Vom Organismus der Sprache* 1920. 47. l. és K. O. ERDMANN, *Die Nebenwerte der Worte,* Kunstwart I., II. köt. 171. l.)

A világháború alatt, főleg Németországban, erős mozgalom indult meg a betolakodott idegen szavak ellen. (V. ö. SPITZER i. m. 46. és 57. l.) A nyelvtisztítók nemcsak az idegen szavak kiküszöbölését követelték, hanem a „német" betűk kizárólagos használatát is, a mi igazolja azt a nyelvesztétikai tételt, hogy az *írás* nem közömbös eleme a nyelvnek a hangulat, az érzelmi hatás szempontjából.* A háborús militarismus nyelvtisztogató hulláma mindenesetre megtört egy szón, a legnagyobb német katonai kitüntetés — a „*Pour le Mérite*"-Orden — szaván, mert itt egy hatalmasabb erővel találta magát szemközt: a *hagyomány* erejével, a mely a nyelv életében is mint megőrző erő szerepel. A *Pour le Mérite* szó mögött a XVIII. század elfrancziásodott Németországa, Nagy Frigyes „civilisatio"-jának emléke harczol a világháború „alldeutsch" szellemével.

Egyébként van rá sok példa a multban is, hogy az idegen szavak elleni harcz a nemzeti visszahatás szellemi mozgalmából

* V. ö. *Esztétikai szempontok a nyelvtudományban.* MNy. 1920.

veszi erejét. Campe és a német puristák a francziák elleni szabadságharczok idején nagy népszerűségnek örvendtek (v. ö. Thienemann i. m. EPhK. 1912. 88. l. és E. M. Arndt, *Über Volkshass und über den Gebrauch einer fremden Sprache*, Leipzig 1813.). Hasonló tudatos nyelvtisztító irányzatot állapít meg O. Weise (*Ästhetik der deutschen Sprache* 1915., 73. l.) 1870 óta a német közbeszédben. Az is érthető, hogy a német hazafias költészet tudatosan kerülte az idegen szavakat (u. o. 218. l.).

Utalhatunk a *külföldieskedés* kigúnyolásának nagy irodalmára is,* a mely nálunk éppen a XVIII. század végére és a XIX. század elejére, a nemzeti fölbuzdulás korába esik. Az idegen szavakkal kevert beszédre a nemzetietlenség bélyegét sütötte a magyar játékszín.

3. Idegen szavak és szellemi áramlatok.

Az idegen szavak kérdése azonban nem csupán a nemzeti visszahatásnak ügye, hanem — különösen meghonosult részüket, a *jövevényszavakat* véve tekintetbe — egyúttal a nemzeti műveltség gyarapodásával, módosulásával is szervesen összefügg.

Gustav Roethe az idegen szavak elleni túlzott hajszát „vak és ellenszenves barbárság"-nak nevezi (Preussische Jahrbücher 114: 157.). A porosz kultuszminiszter 1917 jún. 19-én rendeletet adott ki a porosz államhivatalokban használatos idegen szavak kiküszöbölésére. A berlini Tudományos Akadémia a következő szakértői véleményt mondotta a miniszter rendeletéről (olv. Zeitschr. des Allg. Deutschen Sprachvereins, 1918. 98. l.): „... Dass in Tagen nationaler Hochstimmung sich das Gewissen des Volkes regt und manchen bis dahin lässig geduldeten Fremdkörper ausstösst, ist eine gesunde Erscheinung... — Fremdworte sind nicht ein für allemal zu verwerfen. Sie sind wichtige Zeugnisse des Kulturlebens eines Volkes, Denkmäler seiner Bildungsgeschichte, seiner Berührung mit anderen Völkern, von denen es wertvollen geistigen und technischen Gewinn empfangen hat. Fremdwörterreichtum ist geradezu das Kennzeichen einer entwickelten Kultursprache, es bedeutet eine unentbehrliche Bereicherung und selbst Verfeinerung ihrer Ausdrucksmittel... — ... die Akademie bittet besonders ihre Bibliothek nach wie vor *„Bibliothek"* nennen zu dürfen: *„Bücherei"* ist eine wenig geglückte Neubildung, die ein deutsches Grundwort mit einer romanisch betonten, romanischen Endung versieht... Wieviel würdiger als diese barbarische Neuschöpfung wirkt da der fremde Eindruck, der uns einen weiten geschichtlichen Ausblick eröffnet!"

A ritkán, elszigetelten föllépő idegen szavak a nyelvbe jutva, bizonyos időbeli rétegeket alkotnak a nyelvben — (alább lesz róluk az esztétikai hatás-szempontból is szó) —, a melyeknek kiaknázhatóságát a művelődéstörténelem számára a nyelvtudomány régen fölismerte (v. ö. Szinnyei József, *A magyarság eredete, nyelve és honfoglaláskori műveltsége* 1919; Fr. Seiler, *Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des deutschen Lehnworts*, Halle 1895.). Hogy csak egy pár példát említsek, a XVI. században nálunk meghonosult sok német szó a humanismus és a reformáczió szellemi

* V. ö. *Szigligeti Szökött katonájának külföldi elemei.* EPhK. 1914. és különny.; Bárdos Remig i. m. 52. és 91. l.

mozgalmának egyik tünete. A német *galant* szó történetében a franczia befolyás erősödő és hanyatló ereje tükröződik (M. von WALDBERG, *Die galante Lyrik* 1885. 3. l.). Az idegen műveltségi környezetbe szakadt magyarság nyelve természetszerűleg jóval több idegen szót mutat föl, mint a tiszta magyar területeken élő magyarságé (v. ö. SPISSÁK Ferencz, *Az amerikai magyarság nyelve* MNy. 1906.).

Az idegen szavak behatolhatnak a *divatos szavak* stílusrétegébe (v. ö. MNy. 1920. 110. l.), a melyeket egy-egy korszak szellemi áramlata vet fölszínre. A *Reformatio, Renaissance* és *Humanismus* a XV. századi Európa szellemi életében egy új korszak jelszavai lesznek, mélyebb jelentőséget, hatalmas érzelmi hatályosságot és eleven értéket kapnak, a mint azt K. BURDACH érzelmi és értékbeli mozzanatokat kutató, szellemtörténetbe mélyedő jelentéstörténetében (*Reformation, Renaissance, Humanismus,* Berlin 1918) nagy adatbőséggel kifejtette. A XVII. századi Németország divatos idegen szavainak (*Mode, Cavalier, Compliment* stb.) a barok-kultúra beözönlése ad érzelmi tartalmat és múló értéket (v. ö. Fr. SCHRAMM, *Schlagworte der Alamodezeit,* Strassburg 1914.). Hasonló jelenséget figyelhettünk meg a közelmultnak idegen eredetű jelszavainál (*kommunizmus, demokráczia, liberalizmus, proletár* stb.).

Az idegen szavak milyensége és előfordulásuk mennyisége nyelvünk történetében korszakok szerint más és más. Minden műveltségi áramlatnak megvannak a maga sajátos idegen szavai és az idegen szavak meghonosulási folyamata korszakonként csökken vagy erősbödik. A XVIII. század végén, a nyelvújítás előtt, a fogalmak javarésze még latinul élt a művelt köztudatban. RÉVAI Miklós FALUDI Ferencz „költeményes maradványainak" kiadásában kénytelenségből használ latin szavakat, magyar megállapodott terminus híján: „... oskolalátó (nálok *praefectus scholarum* volt a neve) ... könyvháztartó (deákul *bibliothecarius*)".

A meghonosult jövevényszavak ellen — legalább is a gyakorlatban — megszünik a nyelvtisztító harcz: az idegen szó kiegészítő része lett a nemzeti műveltségnek.

(Folytatjuk.) ZOLNAI BÉLA.

Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból.*

4. Purizmus és nyelvfilozófia.

Az idegen szavakkal szemben elfoglalt álláspontban a *nyelvről való fölfogás* is megnyilatkozik.

A programmszerű purizmus a nyelvben *thesis*-t, mesterséges alkotást lát és rationalista fölfogása alapján műtőkéssel nyúl bele a nyelvbe. A nyelvújítás, mint nyelvtisztító és nyelvalkotó törekvés a *rationalismus* szellemi áramlatába tartozik (v. ö. Riedl Fr., *A m. irod. főirányai* 129. l.). A purista és rationalista Campe az idegen szót fölösleges importnak tartja *Wörterbuch zur Erklärung und Verdeutschung der unseren Sprache aufgedrungenen fremden Ausdrücke* (Braunschweig, 1801) cz. munkájában. „Wenn uns ein Wort fehlt — írja (i. m. 1813[2] 59. l.) — so sind wir in der Lage der ersten Spracherfinder, darum haben wir auch das selbe Recht — zu prägen." Továbbá: „Nicht er (der Sprachgebrauch) sondern die *Vernunft* ist die höchste Gesetzgeberin, wie in allen anderen menschlichen Dingen, so auch hier" (u. o. 79. l.).

* L. MNy. XVII, 202.

Ennek a rationalismusnak alapján áll az a nyelvfölfogás is, a melyet KAIBLINGER Fülöp fejtett ki az *Alkotó nyelvtudomány* (1912) cz. könyvében. Kaiblinger a nyelvtudománynak egy olyan ágát akarja megvalósítani, a mely kutatja a természetes nyelvfejlődésben az energetikai mozzanatokat és az így nyert tanulságokat értékesíti a nyelvművelésben, hogy mesterséges úton mozdítsa elő a — szerinte — lehető legtökéletesebb, de a legkevesebb energiával beszélt nyelv létrejöttét. Kaiblinger az állítólagos energia-megtakarítás érdekében a megértés lelki folyamatára akarja áthárítani a nagyobb tevékenységet és ilyen szempontból hasznosabbnak tartja a meglévő szavak helyi jelentésben való alkalmazását, mint a szókincs gyarapítását fölösleges idegen szavakkal (i. m. 75. l.).

Tagadhatatlan azonban, hogy a nyelvtörténet „természetes" folyamata nem zárja ki a nyelv „mesterséges" módosulásait: a magyar nyelvújítás meghonosult „mesterséges" szavai ma már beletartoznak a nyelv „természetes" szókincsébe.

Másrészről viszont nemcsak a purista nyelvalkotás, hanem az idegen szavak importja is történhetik rationalista fölfogás alapján, „mesterséges" úton. Példa rá a XVI. században a franczia nyelv humanista nyelvújítása a latin és görög szavak „föltámasztása" útján („mots savants").

5. A purizmus elméletének története.

Nem lehet czélom itt arra a föladatra vállalkozni, hogy áttekintését adjam az idegen szavak körüli harczok és elméletek történetének. Csak azt az elvi tanulságot akarom leszögezni, hogy a két álláspont harcza olyan régi, a milyen régi a nyelv használatának *tudatossága*. (Az idegen szavak befogadása, illetőleg ösztönszerű, tudattalan kerülése még régibb: egyidejű a népek közötti szellemi érintkezések megindulásával.)

Egypár példa elégséges annak a megvilágítására, hogy a purizmus elvi kérdése a legrégibb idők óta foglalkoztatta a nyelvről gondolkozó szellemeket (v. ö. BÁRDOS i. m. 22. l.). ARISTOPHANES a *Békák*ban kigúnyolta a kevertnyelvű beszédet. QUINTILIANUS, MALHERBE puristák voltak és a XVII. századi német nyelvművelő társaságok nagy hadjáratot indítottak az *à la mode* stílus ellen (v. ö. H. WOLF, *Der Purismus in der deutschen Litteratur des XVII. Jahrhunderts*, Strassburg 1888.). De viszont GOETHE, HERMANN és JAKOB GRIMM, valamint Max MÜLLER elítélték a purizmust, a mélylyel szemben, mint ismeretes, KAZINCZY tisztán az *esztéta* álláspontjára helyezkedett. A magyar nyelvújítás ellenségei tulajdonképen a nyelvkeverés, az idegen szavak használatának hívei voltak.

Az idegen szavak körüli harcz nemcsak a szépirodalom, hanem a tudomány nyelvére is kiterjed (v. ö. pl.: KORNIS Gyula, *A magyar bölcseleti műnyelv fejlődése*, MNy. 3:97. és ZOLNAI Gyula, *A tudományos előadásmód és a nyelvtudományi műnyelv*, Nyr. 47:204; *A nyelvtudományi műnyelv és az idegen szók*, Nyr. 49:108.). A költők gyakorlata — mint tudatos állásfoglalás ebben a kérdésben — szintén idetartoznék, de alább, a részletkérdéseknél, fog példákban szerepelni. Meg kell azonban említenem a költő ZRINYI Miklósnak elvi kijelentését az idegen szavakra vonatkozólag, a melyet a *Syrena*

(1651) bevezetésében tett: „*Török, horvát, deák szókat kevertem verseimben, mert szebbnek is gondoltam úgy*, osztán szegény az magyar nyelv: az ki históriát ír, elhiszi szómat".

6. Az idegenszerűség fogalma.

Nemcsak az idegen szavak használatáról való fölfogás, hanem maga *az idegenszerűség fogalma is vita tárgyát alkotta és változásnak volt alávetve* a nyelvtörténet folyamán.

Garve és Kazinczy korában az idegenszerű összetétel és szófűzés használatára nem terjesztették ki a purizmus fogalmát (v. ö. Thienemann i. m. EPhK. 1912. 126. l.). Campe az idegen szavak kiküszöbölésére azt a módszert ajánlotta, hogy szórul szóra („wörtlich", „buchstäblich") le kell fordítani az idegennyelvű kifejezéseket. A mai stilisztika éppen az idegen szerkezetekben látja a legnagyobb veszedelmet (Négyesy, *Stilisztika*, 1897, 193; Zlinszky Aladár, *Stilisztika*, 1914. 185. l.) Neologia és orthologia megegyeznek az idegenszerű szófűzések üldözésében (Simonyi, *A nyelvújítás és az idegenszerűségek* 1891. 3. l.).

A nyelv érzelmi mozzanatainak vizsgálata azonban legújabban más irányban szűkítette az idegenszerűség fogalmát. Ha az idegen szóhoz bizonyos „stilisztikai" (= érzelmeket kifejező) szerep tapad — gúnyos, megbélyegző mellékjelentés, euphemismus stb. — a szó jogosultságot nyer a nyelvben (Horger Antal, *A nyelvtudomány alapelvei* 1917, 187. l.). Ezt az álláspontot fejtegeti — bő példatárral — Kulcsár Gyula is (*A magyaros írásművészet főkérdései*, NyF. 54. 1909.). De akad olyan elméleti nyelvművelő is, a ki éppen a stílusszépség elve alapján tiltakozik az exotikus, barbár szavak használata ellen (R. de Gourmont, *Esthétique de la langue française*, Paris 1905. 7. l.), a ki a nyelv szépségét az idegen befolyástól független, belső fejlődésben látja (u. o. 147. l.) és — a franczia nyelvben — az idegenszerűség ódiumát a latinból fölelevenített, meghonosult tudós szavakra is (pl.: *actualité, habitation*) ki akarná terjeszteni.

A stilisztika szempontjából kiindulva, Charles Bally (*Traité de stylistique française* 1909. 23. és 48. l.) képviseli a legszélsőbb álláspontot az idegenszerűség fogalmának körülhatárolásában. Bally előtt leomlanak az idegenszerűségek korlátai és az idegen szavak átvételében, szóösszetételek, kifejezések szolgai lefordításában* az ú. n. „európai mentalitás", az európai kultúrközösségen alapuló nyelvközösség kialakulását látja, a mely lehetővé teszi például egy-egy művelt nyelvnek világnyelvként való használatát vagy pláne mesterséges, de európai nyelvkincsre fölépített világnyelvek (eszperantó) megteremtését. Az európai nyelvek közötti „közösséget" talán „*kulturális rokonság*"-nak nevezhetnők, hogy elkülönítsük a nyelvek elemi, lélektani és eredetbeli, történeti rokonságának (Elementar- és Urverwandtschaft) fogalmától.

* Bally műszava ezekre a „*szófordítások*"-ra: *calque*. A német nyelvtudományban: *Lehnübersetzung* (K. Sandfeld-Jensen *Die Sprachwissenschaft* 1915, 69. l.). Ilyenek minden nyelvben a biblikus kifejezések, vagy: supprimere ∞ unterdrücken; a magyarban: materia ∞ anyag; Weltanschauung ∞ világnézlet stb.

7. Az idegenszerűség mértéke.

Az esztétikai nyelvvizsgálatnak legelőször is azt kell megállapítania, hogy *az idegen szavak és kifejezések között nagy különbségek vannak az idegenszerűség fokát* (quantitását) *és milyenségét* (qualitását) *illetőleg és hogy ez a mennyiségbeli és milyenségbeli idegenszerűség maga is változásnak van alávetve.*

1. Az idegenszerűség *mennyiségi foka* sok körülménytől függ. A két véglet: az idegen helyesírással írt, idézőjelben közölt, kiejtve teljesen idegennek érzett, szokatlan hangösszetételű és idegen hangsúlyozású szó — (pl. a francziában: le *stimmung*; a magyarban: „*l'art pour l'art*"-művészet; Pázmány *Kalauzában* [1613., I. könyv, 1. rész]: „az részszerént múlandó és folyó dolgokhoz. mellyeket az deákok *successivum*-oknak hívnak") — és a teljesen, fölismerhetlenül meghonosult jövevényszó (pl.: *ökör*) között végtelen skálája helyezkedik el az idegen és idegen eredetű szavaknak. Ilyen közbülső fokon áll például egy idegen helyesírással írt latin szó a *Zrinyiász* magyar verseinek szövegében (IV. 2.): „Valaha őrá is nagy *usurá*-val dül".

A történeti nyelvesztétika és a nyelvtörténeti szótárak föladata végigkísérni egy-egy idegen szót a meghonosulás fokozatain. A fejlődésnek van azonban megfordított útja is a nyelv érzelmi történetében: egy már-már meghonosult idegen szót — a szavak „létért való küzdelmében" — visszaszorít az idegen szavak közé egy sikeres nyelvújítási szó, mint a *literatúra* és az *irodalom* szavak története mutatja.

Az idegenszerűség mennyiségi fokának mérlegelésében természetesen nagy szerepe van az egyéni ízlésnek, a melyet viszont sokféle tényező (korszak, műveltség, társadalmi helyzet, érzelmek stb.) határoz meg. Kazinczy például a latinos és görögös szavakat idegenebbnek érezte, mint a franczia̋kat: „ha mi a' görög és a' deák szókat franczia terminátiókkal vettük volna fel (*tón, triompf, theáter*), ezek az idegenek kevésbbé bánthatták és bántották volna füleinket" (*Báróczi életr.* [1814] Nemzeti Könyvtár 36:80.). A mai nyelvhasználat és ízlés inkább arra hajlik, hogy a németes-franczias latin szavakat visszalatinosítsa (*tónus, stílus, filozófus*; „a *textus* ma is *Jézus*": Ady Endre, *Illés szekerén* 1909., 14. l.). Csak tudatos archaismussal használják précieux, nyelvfaragó költők az ilyen alakokat, mint: „*Ovid*-nak szomorúsága" (Juhász Gyula, v. ö. Irodalomtört. 1919. 278. l.); „. . . még vidám, játszó gyermek és máris egy kis komoly *filozóf*" (Babits, *A gólyakalifa* 7. l.); „irodalom-*pszichológ*" (Ambrus Z., *Vezető elmék* 199. l.).

Az idegenszerűség mennyiségi foka fordított arányban áll a meghonosodás mértékével. Minden jövevényszót valamikor idegen szónak éreztek. Bekövetkezhetik az az eset is, hogy az idegen szó a gyakori használat, kiejtésbeli hasonulás folytán annyira gyökeret ver a nyelvben, hogy mellette a nyelv valamely régebbi keletű vagy belső alkotás útján létrejött szava idegenszerűleg hat. A nyelvújítás ellenségei idegenszerűnek ítélték a neologismusokat a használatos idegen szavak mellett. A *Mondolat* (40. l.) gúnyosan írta 1813-ban: „Minek nékünk az idegen hangozatú *Secretarius, Negotiator, Chemicus, Apotheca, Notarius, Guillotin* 's a' t.? mikor ajjkink' mozdulattyával eggyezőbb hangú *Titoknok, Alkúnyok, Titkács, Szered,*

Tábirász, Nyaktiló 's több hasonló helyes szóval élhetünk". A nyelvújítás makacs ellensége, Rákosi Jenő, a neologus Gyulai Pálnak címezte ezeket a verssorokat:

... Mert a magyarságot a hordár hogy állja,
Mutatja a régi Pestből egy czégtábla,
A melyen kiírva, olvashatni, ott áll:
„Kocsma a *Trágerhó*" — „Brantweinschank zum *Hordár*".
(Nyr. 43:431.)

A mennyiben itt nem tréfás nyelvkeverésről van szó, a czégtábla tervezője nyilván magyarabbnak érezte az idegen eredetű szót az újítottnál.

A meghonosodás valamely nyelvnek egy bizonyos földrajzi körzetére is szorítkozhatik. Egy bécsi embernek a franczia eredetű *Sauce* hangulata teljesen német, ellenben a Berlinben használatos *Tunke* szót idegennek érzi. (Spitzer i. m. 9—10. l.) Hasonló „benszülött" bécsi szavak: *Melange, Komfortabel, Fiaker*; *Droschke* Bécsben idegen szó, Berlinben (oroszból meghonosult) jövevényszó; *Fiaker* viszont Berlinben idegen szó, Bécsben pedig franczia jövevényszó.

Az idegenszerűség foka függ attól is, hogy az idegen szó hangsúlya és hangcsoportja mennyiben illeszkedik bele a nyelvbe. Ez a kérdés azonban a nyelvesztétika hangtani részébe tartozik.

2. Az idegenszerűség *milyenségét* az átvett nyelvbeli anyag nyelvtani szerepe és az átadó vagy közvetítő stílusréteg milyensége határozza meg.

Legkönnyebben a főnevek honosulnak meg, legnehezebben a képzők. A főnevek átvételének ugyanis semmi logikai vagy lélektani akadálya nincsen: a magyar nyelvtani kategóriák képzetsoraiba beilleszthetők (pl. automobil, automobil*ok*, automobil*os*, font*os*, font*ol* stb.). A képzők viszont közvetlenül csak úgy vehetők át, ha egy magyar szó valakinek a tudatában belekapcsolódik egy idegen nyelv valamelyik képzetsorába — (pl. *romanesque, arabesque* ∞ *nyomoreszk*, v. ö. Laczkó Géza, *Játszi szóképzés* 51. l.); *Wilhelmine, Regina* ∞ *Matuzsálémína* (Petőfi Bolond Istók) — és az így képzett szó analógiájára esetleg más magyar szókat is képeznek. Leginkább azonban közvetve kerül át az idegen képző: egy meghonosult idegen szóból elvonás útján nyert képzőt alkalmaz másutt a nyelvhasználat (pl. *purifikál, identifikál* ∞ sétifikál [Petőfi]).

A nyelvesztétikát mindez csak annyiban érdekli, hogy *az idegenszerűség befolyással van valamely szó érzelmi hatására és hangulatbeli értékére.* Az idegen eredetű képzők például a tréfás, humoros nyelvhasználatban fordulnak elő (olv. Laczkó G. i. m.).

Az idegen szavak között milyenség tekintetében nagy hangulati különbségek vannak a szerint is, hogy milyen átadó nyelvből vagy átvevő nyelvrétegből kerül az irodalmi nyelvbe az idegen szó.

Ugyanaz a szó más-más nyelvben más- és másfajta szóhangulattal bír. Érdekes ilyen szempontból összehasonlítani Baudelaire egyik versszakát a megfelelő magyar fordítással:

Ces malédictions, ces blasphèmes, ces plaintes,
Ces extases, ces cris, ces pleurs, ces *Te deum*,
Sont un écho redit par mille labyrinthes;
C'est pour les coeurs mortels un divin opium.
(*Les phares.*)

És mind-mind e szitok, káromlás, e kínból
Szőtt ujjongó sikoly és könny és *Te deum*:
Visszhang, mely visszazeng millió *labirintból!*
Halandó szívre szent, isteni *ópium!*
(Szabó Lőrincz ford.)

Eltekintve a kiejtésbeli különlségtől (a franciában: tedeom, labire˜t, opiom), mind a három idegen szó meghonosulási foka és idegenszerűségének milyensége más és más a franczia és a magyar nyelvben és mind a három idegen szónak egyenként más és más a története, „előélete" az átvevő nyelvekben (v. ö. MNy. 16 : 109). A *labirint* szó a magyar olvasó lelkében talán Berzsenyi sorát idézi föl — „Nincs rózsás labyrinth . . ." —; az *ópium* szóra pedig származékai (*ópiumos, ópiumszívó, opiumbarlang*) révén különleges hangulat tapadt. Az egyes idegen szavaknak a *helyi hangulata* is — más szókörnyezetről, szöveghangulatról lévén szó a franczia és magyar versszakban — különböző. Példának fölemlíthetjük itt a német *Schwung* szót is, a mely franczia szövegben pathetikus, erkölcsi értéket éreztető kifejezés is lehet és teljesen idegen elemként hat — „c'était très fin, très fin, mais cela manquait de *Schwung* (d'élan)..." Romain Rolland, Jean-Christophe V. köt. 44. kiad. 96. l.) — a magyarban ellenben meghonosult, familiáris, sportkörökre jellemző és az irodalomból többé-kevésbbé száműzött szó a *svung*.

A latin szavak „fölújítása" a francia nyelvben kevésbbé idegenül hat, mint a magyarban a latin szavak. Viszont latinos műveltségünk könnyebben magába olvasztja a latin szavakat (*templom, almáriom, virtus*), mint például a német szavakat, ami a németes végzetű szók visszalatinosításában (*filozóf* ≻ *filozófus*) is megnyilvánul. Ebben az utóbbi nyelvfejlődési irányzatban már a magyar nyelvérzék ösztönszerű megnyilvánulását kell látnunk, amint azt Tolnai Vilmos példái (Szily-Album 84. l.) igazolják.

Az idegen szó nemcsak az átadó nyelv hangulati bélyegét hordja magán, hanem közelebbről annak a stílusrétegét is, amelyből származik. A *link, niemand, stramm, strici* stb. szavak nemcsak németességükkel tünnek föl, hanem egyúttal magukon hordják szűkebb származásuk, a pesti népies-zsidó németség bélyegét is. A *csoportnyelvek* szóhasználata, amelyből Meillet (L'année sociologique, IX. köt.) a jelentésváltozások egy részét magyarázza(vö. Baranyai Zoltán Nyr. 38 : 61.) a szavak *hangulati változásaiban* is sokszor eligazít.

Az idegenszerűség milyenségét végül az *átvétel időpontja* is meghatározza. Nemcsak a társadalmi csoportoknak, hanem egész koroknak megvan a maguk stílusrétege. Az ilyen szó magán hordhatja egy korszak bélyegét is és egy későbbi kor nyelvében az archaismusok közé tartozhatik. Az archaismusoknak pedig nagy szerepük van a nyelv érzelmi hatása szempontjából. Az archaismus stilisztikai fogalmát az esztétikai nyelvtudomány *szóhangulat-változásnak* nevezi (vö. MNy. 16 : 107. l.) Petőfinél tudatos régiességként hatnak olyan idegen szavak, amelyek Gvadányi korában az élő nyelvhasználatba tartoztak:

Magyar *constructio* végkép elenyészett . . .
Hívságtól üldözve a *calamust* fogják,
S édes anyánk nyelvét szörnyen megrongálják.
(*A régi jó Gvadányi.*)

Előfordulhat az az eset is, hogy egy idegen szó a nyelvtörténet folyamán kétszer kerül át egyik nyelvből a másikba. A *nótárius* egy bizonyos szöveg-összefüggésben és speciális jelentésben (*Peleskei nótárius* stb.) meghonosult, sőt népiessé vált jövevényszó. Más összefüggésben és jelentésben viszont — pl.: apostoli *notarius* — friss idegenszerűséggel hat ma ugyanannak a szónak az átvétele. Ezt a jelenséget, amelyre más alkalommal bővebben szeretnék egyéb példák alapján kitérni, *hangulati megoszlás*nak nevezhetnők.

(Folytatjuk) Zolnai Béla.

Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból.*

8. Az idegen szavak hangulata.

A fölsorolt elvi szempontok tisztázása után rátérhetünk az idegen szavak hangulatának egyes adott esetekben való megvizsgálására.

Ha ki akarnók meríteni az idevonatkozó mondanivalókat, elő kellene vennünk az *Etymologiai Szótárt*, vagy a *Magyarító Szótárt* és minden egyes idegen szót végig kellene kísérnünk hangulati változásainak útján. Ez azonban az új *Nagy Szótár* szerkesztőjének föladata és évek munkája volna. Itt csak azokra az irányokra akarok rámutatni, a melyekben az idegen szavak hangulata mozog.

Két főiránya lehet a szavak hangulatváltozásának. Az egyik az *ameliorativ*, a másik a *pejorativ* irány. Ameliorativ hangulatváltozás áll elő, ha az idegen szó az átvevő nyelvben éppen idegenségénél fogva komolyabb, pathetikusabb jelentőségre tesz szert; mikor az átvevő nyelv az idegen szó hangulati színezetével magasabb erkölcsi, ízlésbeli értéket akar kifejezni, mint a milyent az idegen szó az átadó nyelvben kifejezett, vagy — ha nem szükségátvételről (*Bedürfnislehnwort* ∞ *Luxuslehnwort*) van szó — a milyent az átvevő nyelv megfelelő eredeti szava kifejez. Ennek a hangulatváltozásnak ellenkezője a pejoratív hangulatváltozás, mikor valamely fogalom az idegen hangcsoporttal való megjelölés miatt lekicsinylő, családias, mosolyra derítő színezetet kap.

Szükségesnek tartom újból (vö. MNy. XVI, 110) hangsúlyozni, hogy távol áll az ú. n. nyelvesztétikától, hogy önkényes értékeléseket vigyen bele a nyelvbe, vagy állást foglaljon egy-egy szó

* L. MNy. XVII, 202. XVIII, 18.

hangulati értéke tekintetében. A nyelvtudomány előtt egyforma értékkel bír minden nyelvi tény, de objektív kritériumok — a szó stílusrétege, környezete a szövegben, nyelvművelők stb. nyilatkozatai — alapján megállapítja az idegen szó hangulati fejlődését és kutatja mindenütt a hangulatváltozás okát.

A mi az idegen szavak hangulatváltozásának két főirányát, az *amelioratív* és *pejoratív* irányt illeti, ezekre nézve is meg kell mondanunk, hogy — mint minden szóhangulati értéknél — sokszor itt is csak egyéni értékelésről van szó, a mi azonban szélesebb nyelvterületen elterjedhet. Ugyanegy időben ugyanannak az idegen szónak különböző társadalmi rétegekben más és más hangulata lehet. Vannak hangulatilag többé-kevésbbé közömbös („*gefülskahl*") idegen szavak is. A lényeg az, hogy *két nyelv megfelelő szavai tartalmilag nem fedik egymást.* Nem fedik egymást legelőször is *jelentésárnyalataikban*, a mint SCHOPENHAUER találóan mondja: „Akárhányszor az idegen nyelv valamely fogalmat oly árnyalattal fejez ki, a melyet a saját nyelvünk nem ad meg neki, holott pedig most éppen ezzel az árnyalattal gondoljuk el: ilyenkor mindazok, a kik súlyt fektetnek gondolataik pontos kifejezésére, az idegen szót fogják használni" (*Nyelv és szók.* Parerga II., 25. fej., ford. VARRÓ ISTVÁN, 66. l.; vö. O. ERDMANN *Die Bedeutung des Wortes* 1910[2] 126). RIEDL FRIGYES (SZILY-Album 58. l.) rámutatott arra, hogy az idegen szavak és a megfelelő magyar szavak között a logikai értelemnek sok árnyalati különbsége van.

Ehhez a tényhez azt az igazságot fűzhetjük, hogy még abban az esetben is, ha két nyelv megfelelő szavai jelentésben tökéletesen fednék egymást, hang alakjuknálfogva és a hozzájuk fűződő lehetséges kapcsolódások révén a két szó hangulata különböző lesz. DARMESTETER (*La vie des mots* 1887. 23.) szembeállítja a német *Apfelbaum* és a franczia *pommier* szót. Ugyanazon jelentés mellett az Apfel*baum* összetett szó, a pomm*ier* képzett szó: mind a kettő más és más gyökerekkel kapcsolódik a maga nyelvébe. Nincs két valóban azonos szó a világ nyelvei között (B. CROCE *Esztétika*, ford. KISS ERNŐ, 1907, 148. l.). Talán *etymologikus hangulat*nak nevezhetnők azt a különbözőséget, a mi különböző nyelvek egyjelentésű szavai között fönnáll (vö. *menuisier* ∞ *Tischler* ∞ *asztalos*; *empereur* ∞ *Kaiser* ∞ *császár*).

Bennünket az alábbiakban az idegen szavaknál észlelhető érzelmi különbségek, hangulati árnyalatok és értékbeli eltérések érdekelnek.

a) *Amelioratív hangulatváltozás.*

1. Komolyhangú, szónoki stílusú és emelkedett tartalmú költeményekben gyakran találunk idegen, különösen *latin* szavakat. A XVI. századi humanista költészet és a XVIII. század-végi neoklasszicizmus lírája BALLASSITÓL BERZSENYIig és KAZINCZYig követendő eszmény gyanánt lebegett a magyar költők előtt. Ugyanezt mondhatjuk a német költészetről is GOETHÉig és SCHILLERig, a mi a latinos szavak kedvelését illeti (vö. O. WEISE i. m. 219. l.).

Nyilvánvaló — az előfordulások szövegösszefüggéséből, „mondathangulatából" következik — hogy itt a latin vagy latinos költészet szókészlete, mint átadó stílusréteg, komoly, emelkedett hangulatot kölcsönöz a magyar vagy német költészetbe átvett szónak.

A *Zrinyiász* invocatiójában, tehát az eposz legemelkedettebb hangú helyén, szerepelnek idegen szavak:

Musa! te ki nem rothadó zöld *laurusbul*
Viseled koszorudat . . . imádod fiadat,
Ugy mint Istenedet és nagy *monárchádat* stb.

Berzsenyi egyik hazafias költeményében négy sorban négy idegen szót találunk:

Honnom *Flaccusa*, ó Virág,
Itt szegdelsz te dicső *delphusi* ágakat.
Itt kent fel *Polyhymniád*
S eddig nem töretett *hellai* szirtokon
Nyitsz útat . . . (*Virág Benedekhez.*)

Ide tartozik a jelmondatok, föliratok, műszavak stb. kérdése is. *A latin és görög nyelv tekintélye* a skolasztika és a humanizmus óta lényegesen befolyásolja a modern nyelveket. A latin név alkalmas arra, hogy egy régi, évezredes közműveltség hagyományába kapcsoljon bele valami modern dolgot. A legforradalmibb *anarchia* is szeret valamely latin jelszó előkelő köntösében megjelenni (*Spartacus, futurismus*). Természetesen konzervatív testületek (*Akadémia*) elsősorban élnek a latin nyelvnek ezzel a külső tekintélyszerző erejével. Romain Rolland (*Jean-Cristophe* 44. kiad. 86. l.) írja egy konzervatív irodalmi cenaculumról, a mely a művészi anarchia ellensúlyozására alakult: „Pour commencer, il avait pris un nom latin, évoquant le souvenir d'une institution cléricale, qui avait fleuri, il y avait quelque treize ou quatorze cents ans, au temps de la grande Invasion des Goths et des Vandales". (Romain Rollandnak ez a megjegyzése egyúttal arra is példa, hogy mennyire tudatosan átérzik az írók egy-egy szó, idegen szó érzelmi és képzetkapcsolási hátterét.) Jelmondatok (*sors bona nihil aliud*), czímerföliratok (*indivisibiliter ac inseparabiliter*), elnevezések (*Pannonia*-klub, *Tökölianum*) stb. latin nyelven vagy latinos végzettel készülnek, mert a tömeg előtt nagyobb, titokzatosabb hatóerővel bírnak. A technikai eszközök, orvosszerek, betegségek pseudo-klasszikus nevei (*automobil, paralysis*) tudós jellegüknél és idegenszerűségüknél fogva komoly szövegben amelioratív hangulatváltozást mutatnak. A kereskedelmi élet reklámnevei nagyképű és sokszor nevetséges tudákossággal utánozzák ezeket a komoly terminusokat (pl. *tojolin* = tojáspótló): nyilván a *nyelvi szuggesztiót* is igénybe akarják venni a jámbor közönség vásárlókedvének fokozására.

Latin és szláv jövevényszavaink egy része a *liturgikus nyelvből* került a magyarba. Ezek a szavak kezdettől fogva szent és sérthetetlen kifejezések voltak a purista nyelvösztön előtt. A magyar zsidó vallásos élet nyelvében ma is lefordítatlanul élnek a héber vallás szavai (pl.: *jomkipur, tóra, samesz*; „A pályázó *bal tefiló, sóchet ubódek vekoré* képesítéssel rendelkezzék és magyar honos legyen". Egyenlőség 1921. 27. sz. 15. l). Kódexeink stílusán a latin nyelv tekintélye előtt való föltétlen meghajlás lépten-nyomon észlelhető. Hogy csak egy példát említsek, az Érdy-kódex fordítója következetesen ragaszkodik az *epistola* szóhoz, különösen a czímekben. Hogy ez a ragaszkodás és különbségtevés idegen szó és magyar szó között mennyire eleven stilisztikai ösztön munkája, mutatja a következő

hely: „Adventban harmad vasarnapnak *epistolaya*. Ez may zent *Epistolaat* yrtta meg zent Paal Apostol elssew Coryntombelyeknek yrt *leweleenek* Neegyed rezeeben". (Nyelvemléktár IV, 19. l.) A kódexíró az *epistola*-t nyilván magasabbrendű megjelölésnek, egyházi műszónak érezte a *levél* mellett. Valószínű, hogy az *epistola* szó csak ebben az egy különleges jelentésben volt ismeretes előtte. Az Erdy-kódex idézett helye mellett olvassuk még a következő latin szavakat: *confessorokat* (i. h. 17. l.), *penitenciat* (i. h. 18. l.) stb. Az idegen szót használja a kódexíró, pedig kétségtelenül idegennek érzi, mert latinosan meg is rövidíti: *pdicallany* (i. h. 304. l.).

Balassi Bálintnak igen sok verse — pl. *Ad spiritum sanctum pro felici conjugio, In somnium etc., Deo, vitae mortisque arbitro* stb. — latin címet visel, hiszen abban az időben a magyarnyelvű versírás is még renaissance-újítás volt. Még manapság is, egy olyan mesterkéletlen hangú, népies dalhangulatokat kereső költőnél, mint Szabolcska Mihály, a „költőiség" fogalma szeret klasszikus névvel megjelenni: „Örök-mindenkor *poézist* kerestem" (*Hangulatok* 1894. 131. l.). A nyelvújítás-alkotta *költészet* nyilván nem elég „költői" a meghittebb, melegebb és nagyobb hagyományra visszatekintő *poézis* mellett. *Pictor Ignotus*: Babits Mihály egyik versének ez a címe és a refrainje, a mely a hangalak, jelentés és hangulat harmonikus egyesülésével erősíti a középkori tárgy misztikumát.

Az elmondottakból következik, hogy az idegen szavak átvétele gyakran *hangulati eltolódással* jár és pedig sokszor amelioratív irányban. K. Bruchmann idéz erre egy német példát: a latinból átvett *Pferd* (≺ *paraveredus*) egyideig rangban és hangulati értékben fölébe kerekedett a régi német *Ross* szónak (*Psychologische Studien zur Sprachgeschichte* Leipzig 1888. 306. l.). A német *Burger* hangulata a magyarban megoszlott két irányban: a magyar hangtörvények medrében (≻ *polgár*) körülbelül közömbös szó maradt, az eredetibb *burger* pejoratív hangulatú.

A tudomány nyelvéből vett idegen szó olyan költői szövegben fordul elő, a hol az idegen szó éppen műnyelvi jellegénél fogva szerepel, mint hatáseszköz. Az intellektualista élmények, sőt a — látszólag — élménytelen abstrakciók költője és a logikai formák platoni rajongója, Babits Mihály írja ezeket a verssorokat: „...nem a *seiend*, hanem a *geltend*, a mi mindörökre *gilt* . . .", „. . . élmény: mezteleu darab élet, multad szinei, *logisch nackt* . . . " (*Nyugtalanság völgye* 1920. 20. és 24. l.). A kommün racionalista-ideologus expresszszionistái keresve-keresték az absztrakt idegen szavakat: *kapillaritás*, vonal-*divergencia*, *glóbusz*, *kozmosz*, *individuum*, *plasztika*, *relativitás*, *szintézis*, *mikroszkópia*, *homogenitás*, *kommunizmus*, *burzsoá*, *abszolút* (Komjáth Aladár verseskönyve: *Új internationale* 1919).

2. *Az idegen személynevek* közkedveltsége is az idegen nyelv tekintélyének és szuggesztív hatásának alapján magyarázható. Az irodalomban előforduló személynevek hangulatának vizsgálata egy külön tanulmányt igényelne.

Tudjuk, hogy a régi magyarok szívesen vették föl az uralkodó néposztály török személyneveit (*Árpád, Ákos, Turul, Bese* stb., vö. Gombocz Z., *Árpádkori török személyneveink* 17. l.). A humanizmus idején a latin nevek jelentették a divatos, tudós előkelőséget (*Erasmus, Melius, Schullerus, Sylvester, Schaeseus, Faustus* stb.). A Livius- és Bonfinius-utánzó Istvánffy Miklós *Historiájában* teljesen önkénye-

sen önti át latinos alakba a magyar személyneveket: *Vicesius* (Vitéz), *Absthemius* (Bornemisza), *Nagius* (! = Nagy; vö. PINTÉR JENŐ, *A m. irod. tört.* 1772-ig II. köt. 160. l.). SHAKESPEARE az olasz renaissance-dráma hatása alatt *Orazio*nak, *Laertes*nek nevezi a dán ifjakat (vö. RADÓ ANTAL, *A nevek Shakespearenél*, Magyar Sh.-tár 1910. 184. l.), kétségkívül nem nevettető hatáskeltés céljából. A XVII. századi franczia klasszikus dráma és a XVIII. századi német neoklasszicizmus valóságos kultuszt űz a latin-görög személynevekből (*Clitandre, Harpagon* MOLIÈRENÉL, *Mirtil, Thyrsis* GESSNER „Idillium"-aiban). A magyar irodalomban ugyanezt a jelenséget látjuk a XVIII. század végén és a XIX. század elején — CSOKONAI *Lilláját*; SZENTJÓBI SZABÓ LÁSZLÓNÁL: *Phyllishez*; *Béda, Elda*: KISFALUDY KÁROLY balladahősei — azzal a különbséggel, hogy nálunk sokszor a német nyelv páthosza lép a latin-görög nevek helyébe (*Gibárt* balladahős KAZINCZYnál; *Fanni* hagyományai KÁLMÁNNÁL, *Fanni* KÖLCSEY *Minden órám* cz. versében*). JÓSIKA MIKLÓS a német romantikus irodalomból vette át a német-latin-görögös, romantikus hősneveket: *Iréne, Izidóra, Azála, Idali, Leóna, Coelesta, Aminha, Violetta, Octavia, Linda, Zaide, Theodóra, Adolfine, Manuela* (vö. SZINNYEI FERENCZ, *Jósika Miklós* 1915. 49. l.).

Az idegen személynevek a mai nyelvhasználatban is pathetikus, amelioratív hangulatra mutatnak. Íme egy személynévnek különböző alakjai: *Mádi* ∞ *Magda* ∞ *Magdolna* ∞ *Magdalena*. Ebben a sorban fokozatosan emelkedik a név pathetikus értéke, a mint a családias alaktól a legidegenebb alak felé haladunk (vö. *Magdaléna éneke*: VÁRNAY ZSENI, Gracchusok anyja 1917.). A beteges szókultuszt űző SZOMORY DEZSŐ írja: „Az előkelő disztinkció kedvéért *Margarétá*nak nevezték az imádott nőt" (Az isteni kert, 3. kiad. 49. l.). Ugyancsak SZOMORYnak buja stílusú, barok színművében, a *Nagyasszony*ban (1910. 56. l.), felséges rokonai *Josephus* néven szólítják József főherceget, a későbbi II. Józsefet. A darab précieux légkörében „József" túlságosan pongyolán hangzana. ADY ENDRE szimbolikus világszemlélete az idegen *Léda* névben találta meg a misztikus takarót *a* nő megjelölésére (*Lédával a bálban*).

R. M. MEYER egyenesen az író „hangszimbolikai" érzékének finomsági fokát látja a nevek megválasztásában. VICTOR HUGO művészi hangulatérzékkel alkotott fiktív idegen szavakat, földrajzi neveket, a mik hangfestésükkel színezik a *Légendes des siècles* keleti látomásait:

> Tout se reposait dans Ur et dans *Jérimadeth*;
> . . . . . et Ruth se demandait . . . *(Booz Endormi)*

Az idegen név minden nyelvben fokozott hangulati értékkel bír, vagy pedig komikus hatást kelt, a miről alább lesz szó. CHATEAUBRIAND az *Atalá*ban a *Mississipi* helyett az amerikai bennszülöttek nyelvéből vett, harmonikusabb és idegenszerűbb *Meschacebé* nevet használja. WEDEKIND *Frühlingserwachen*jának egyik főhőse idegen, magyar nevet visel (Melchior *Gabor*), nyilván a bizarr és tragikus hatás fokozása kedvéért. Egyik hősének, *Tonio Krögern*ek nevéről maga THOMAS MANN így nyilatkozik: „. . . schon sein Name das Symbol für jederlei Mischlingsproblematik abgeben musste,

* A költői nevek irodalmi hagyományára vonatkozólag olv.: *Szigligeti Szökött katonájának külföldi elemei* cz. dolgozatomat (1914. 17. l.).

für die romanisch-deutsche Blutmischung nicht nur, sondern auch für die Mittelstellung zwischen Gesundheit und Raffinement, Anständigkeit und Abenteuertum, Gemüt und Artistik . . ." (*Betrachtungen eines Unpolitischen* 1918. 56. l.). Oscar Weise (*Ästhetik der deutschen Sprache* 1915. 21. l.) utal Gottfried Keller *Die Leute von Seldwyla* cz. novellájára, a melyben a nyárspolgár *Johann Klabis* úrhatnámságból *John Kabys-Oliva*-nak nevezi magát. Denis *Ossian*-fordítása (1768) óta divatba jöttek Németországban az *Oskar*, *Selma*, *Malwine* nevek, a melyeket hozzánk Batsányi (*Oszkár halála*) és Kazinczy (*Szelmai dalok* 1795) is közvetítettek. (Vö. még Th. Klaiber: Literariches Echo 1903. 19. sz. és *Von bürgerlicher und dichterischer Namengebung*, Westermanns Monatshefte 1918. febr.)

Az idegen nevek *lefordíthatatlansága* is a mellett bizonyít, hogy *az idegen hangcsoport hangulatával nem egyenlő érzelmi qualitású a vele logikailag egyértékű magyar név.* A mai műfordításban az az elv uralkodik, hogy az idegen neveket lehetőleg nem szabad lefordítani, mert a magyar név túlságosan magyaros ízt adna az idegen milieunek, a melyről az illető műalkotás szól. *Jean-Jaques* Rousseau érzelmileg nem egyértékű név Rousseau *János-Jakab*-bal; Goethe *János Farkas*, Shakespeare *Vilmos*, Poquelin *Keresztelő János*, Chénier *András*, *Császár Gyula* (Julius Caesar) *Hugó Győző* (Victor Hugo), *Manó Győzö* (Victor Emanuel), *Férfi Tamás* (Thomas Mann), *Angyal Mihály* (Michelangelo): egyenesen komikus hatást keltenek. Érdekes azonban, hogy a régi magyar nyelvszokás nem érezte furcsának az idegen nevek lefordítását: pl. *Roterodámi Rézmán* [Erasmus], *Nyúl Konrád* [Konrad Haase] stb. Boileau „klasszikus" stílusérzéke tiltakozott az iyenfajta névátültetés ellen (*Art poétique* II.):

> On dirait que Ronsard, sur ses pipeaux rustiques,
> Vient encor . . .
> . . . changer, *sans respect de l'oreille et du son*,
> *Lycidas* en *Pierrot*, et *Philis* en *Toinon*.

Mikor Magyarországon hivatalos úton nekiláttak az *idegen helységnevek magyarosításához*, a magyarosításnak több hagyományos történelmi név is áldozatul esett.

(Folytatjuk.) Zolnai Béla.

Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból.*

3. Az említett esetek is mutatják, hogy nemcsak az átadó nyelv vagy stílusréteg emelkedettsége, pathetikusnak érzett hangulata emeli az idegen szó hangulati értékét komoly irányban. Az idegen szó hangcsoportja idegenszerűleg hat és a szó nem illeszkedik bele az átvevő nyelvnek valamelyik szócsaládjába. Származékszavak, összetételek és állandó együttlét folytán nem tapad hozzá semmi társulás, mellékértelem az átvevő nyelvből. Ezért az általa fölidézett képzet is homályosabb, tehát szabad teret enged a beleérzésnek.

A logikai *homályosság*, a fogalmi világosság hiánya kétségkívül kedvező talaj az érzelmek kibontakozására. A sejtetésben több

* L. MNy. XVII, 202. XVIII, 18.

a művészet, mint a pontos fogalmi körülhatárolásban. Joh. Volkelt (*System der Ästhetik* I. 1905. 179. l.) joggal hivatkozik a fölvilágosodás és a Wolff-iskola esztétikájának arra a — Leibnizre visszavezethető — gondolatára, hogy „a Szép homályos, kusza képzeteken alapul".* Ezt a homályosságot egy radikális modern nyelvfilozófus, Fritz Mauthner (*Beiträge zu einer Kritik der Sprache* I. 1906. 91—94. l.) az egész nyelvre kiterjeszti. Szerinte a szó csupán emlékeztető jel „lebegő, vele nem egyenlő, csak szomszédos" képzetekre. A nyelv nagyszerű eszköze a művészetnek, de nyomorúságos megismerőeszköz. A költő mindig csak hangulatot akar közölni. Ködfelhő borítja a szavakat. A hangok és szavak zavaros viszonya váltja ki az olvasó lelkéből a „reszkető hangulatokat".**

Hogy az idegen szavak homályos értelme gyakran a szóhangulat javára írható, arra a legkézenfekvőbb bizonyítékot azok az esetek szolgáltatják, mikor a költők az értelemre való tekintet nélkül pusztán hangulati hatáskeltés czéljából alkalmaznak exotikus szavakat vagy pláne önkényesen alkotnak idegenszerű szavakat, mint például René Ghil vagy Stefan George. Különösen a vers kiemelkedő helyén, a rímben fordulnak elő ilyen ismeretlen jelentésű idegen szavak: „ . . . extase ∞ . . . *thyase*" (S. Ch. Leconte *Le dernier chant d'Orphée*).***

Az „értelmetlen" szavaknak nagy hangulati fontosságuk lehet a stílusban. Az EtSz. Pázmányból idézi ezt a raczionalista gondolkozásra jellemző kijelentést: „Voces . . . si nulli rei sunt impositae, nihil significabunt, ut *blictri* nihil significat". Maga a familiáris, pejoratív értékkel használt *bliktri* szó is mutatja, hogy a logikai értelem megjelölése mennyire nem meríti ki a szavak kifejező tartalmának ismeretét.

J. Volkelt (*System der Ästhetik* I. 1905. 167—9. l.) a tárgyak jelentési képzetének (Bedeutungsvorstellung) és jelentési hangulatának (Bedeutungsgefühl) viszonyát vizsgálva különböző típusokat állít föl, amelyek közül a másodikba azokat az eseteket sorolja, ahol *az érzéki szemlélethez jelentési képzet nélkül rögtön a jelentési hangulat kapcsolódik* és a képzet hiányzik. Ilyen — relative — logikai jelentés nélkül hatnak érzelmi életünkre a zene, az ornamentika és a ritmus. Ide kell sorolnunk az értelmetlen vagy homályos értelmű idegen szavak hatását is. Richepin egyik novellájában szerepel a *clown* szó, a mely bűvös homályosságával megtermékenyíti egy franczia gyermek képzeletét (v. ö. K. Nyrop, *Gramm. hist.* IV. 3. l.).

Normatív költői szabálylyá és programmá a modern symbolista

* Vö. még Volkelt alábbi nyilatkozatával (uo. 387. l.): „Für Verstand und logisches Begreifenwollen enthält jedes ästhetische Gebilde einen dunklen Überschuss, eine unausschöpfbare Tiefe, etwas Rätselhaftes und Unaussprechbares".

** A nyelvbeli „homályosság" kérdése a magyar kritikában is fölvetődött. (Vö. Lukács György, *Arról a bizonyos homályosságról* [Előszó az *Esztétikai kultúra* cz. füzethez]; Ignotus, *A fekete zongora* [*Kísérletek* 1910. 138. l.]; Horváth János, *Ady és a legújabb magyar líra* 1910. 33. l.) Ehhez a kérdéshez az idegen szavakon kívüli vonatkozásban is, más alkalommal, hozzá kívánok szólani.

*** G. Frauscher érdekes kimutatást közölt Ottokar verses krónikájáról: a legtöbb idegen szó a sorok végén fordul elő, a mit a rímszükséglet magyaráz (Braune, *Beiträge* 43. köt. 1917. 169. l.).

költők között maga Verlaine emelte a homályosság keresését (*L'art poétique*): „De la *musique* avant toute chose . . . Rien de plus cher que la chanson grise Où *l'indécis* au précis se joint . . . Car nous voulons la *nuance* encore, . . . rien que la nuance". A prózájukban — írja Guyau (*L'art au point de vue sociologique* 1901. 373. l.) — ugyanezt a homályosságot keresik a symbolisták és ezért használnak latin és görög szavakat, sőt olyanokat is, amelyek egy nyelvbe sem tartoznak. Remy de Gourmont — aki egyébként, mint föntebb említettem, elvi ellensége az idegen szavak használatának — *Hieroglyphes* című versében a franczia olvasó előtt teljesen ismeretlen és csak hangulatukban élvezhető „egyptomi" szavakat vegyít:

> Viens, le *kupi* embaume les secrets de mon corps,
> Le *hesteb* teint mes ongles, mes yeux ont le *kohol* . . .
> . . . Car ta voix rafraîchit et grise comme *Elel*.

René Ghil, a „tudományos költészet" hirhedt elméletírója és a nyelvbeli hangok akusztikai és esztétikai értékének „fölfedezője", „jávai" szavakkal kevert helyzetdalban énekli meg egy „jávai kisleány" szomorúságát, szövegalatti jegyzetekkel kísérve a verset:

> Mon repos est pareil au lent germe *dian'toun'g*
> d'où naît la grappe des *pissang* * à lunes d'or. (*Fragment*)

Ezek azok az esetek, a melyekről Boileau mondja (*Art poétique* l.), hogy: „. . . chercher trop loin quelque mot éclatant". Romain Rolland írja egy hypermodern franczia költőről, hogy a legkülönbözőbb nyelvekből vett szavakat kever a verseinek szövegébe (*Jean Cristophe* IV, 74.).

Az idegen szó ezekben az esetekben mint *exotikum* szerepel, a mivel a „stílromantikus" költő a nyelv suggestív hatóerejét fűszerezi. Függetlenül a latin-görög klassziczizmus hagyományától az újabb magyar költészetben is — főleg a franczia symbolizmus hatása alatt és a raffinált szókultusz megnyilvánulásaképen — rengeteg idegen szót találunk amelioratív, pathetikus szóhangulati értékkel. Az őserejű Adynál természetesen ritkábban, mint a *poeta doctus*-oknál:

„ . . . a sok régi, fult párisi nyárra | Úgy gondolok, mint áldott, lelki | *Barrikádra*, | Ki megvédett az új harcokig" — írta Ady (*Halottak élén* 31. l.) és itt a vonatkozó névmás népies magyarsága, (‚*ki*': ‚amely' helyett) szelídebb, bensőbb fordulatot ad a nemzetközi ízű, forradalmi páthoszú *barrikád* szónak. A *világítótorony* prózai, túlságosan raczionális világosságú neve szimbolikus jelentőséget kap azzal, hogy a világítótorony modern franczia szavának (*phare*) homályos értelmű görög eredetijét használja Ady: „Egy *Fárosz* lángol messze valahol" (*Egyedül a tengerrel*).

Különösen Tóth Árpád szereti az exotikus, modern idegen szavakat. Csak meg kell nézni a költeményeinek czímét, hogy az idegen szavak legváltozatosabb hangulatskáláját lássuk magunk előtt. *Philoklet*: ez az archaizáló czím a világirodalomban koronként újra meg újra visszatérő görögös hangulatkeresésnek, klassziczizáló romantikának szülötte (vö. Babitsnál: Levelek *Irisz* koszorújából;

* = banán ?

Οἰκεῖα καὶ καίρια). *Esti szonett, Intérieur, Retraite, Hajnali szerenád*: a franczia kultúra hanyatlására mutatnak, a melyben bizarrul olvad össze öt világrész és három évezred nőiessége. *Orfeumi elégia*: a modern világváros prózájának és sentimentalizmusának viszásságát érezteti. Babits Mihálynak néhány verscíme — *O lyric love, Beloved, o beloved, Gretna Green, Paysages intimes* — világosan a modern angol és franczia líra sugallatára és könyvélményekre utal.

Állítsuk ezek mellé a XVIII. századi neoklassziczizmus verscímeit: *An Luna* (Goethe), *Alagya* (Rájnis), *A Kupidóról* (Révai), *Phylisshez* (Csokonai). Mind a két helyen idegen szavak és mégis egészen más érzelmi és gondolati világ van mögöttük. *Phalanx, praetexta, ambrosia* (Kazinczy) helyett a modern élet idegen-exotikus szavait szövi a verseibe Tóth Árpád. „A hajnal, a nagy *impresszionista*" (*Hajnali szerenád*): itt egy tudományos, elvont, modern fogalom járul szokatlan és új attributum gyanánt a Hajnal mellé, az érzéki szemlélet primitív képzeletén alapuló „rózsaujjú" helyébe. „Mély *dsungel* . . .", „Debrecen magány-*prerijén* bús *farmer*" (*Invokáció Csokonai Vitéz Mihályhoz*): ezek az idegen szavak lehetnek prózaiak, ha semleges szövegben, tudományos értekezésben fordulnak elő, de ebben a versben az a „stílusbeli" rendeltetésük, hogy a XVIII. századi magyar alföld és Debreczen képzeteinek hangulatát nagy földrajzi és időbeli ellentétekkel éreztessék, exotikus idegenszerűségükkel pedig kidomborító hátterül szolgáljanak Csokonai magyarságához és modern képekkel elevenítsék föl a külső világ kultúrátlanságának és a belső kultúrának dissonantiáját.

Minderre a pozitív nyelvtudomány rámondhatja, hogy „szubjektív megállapítás", a melynek helyébe egy másik szubjektív megállapítás is léphet. Ez kétségtelen és magától értetődik, mihelyt bonyolultabb nyelvi tényekkel állunk szemközt, de a pozitív nyelvtudomány sem kételkedhetik a szubjektiv megállapítások létezésében és abban, hogy a szavak (jelen esetben az idegen szavak) a megértésen és gondolatközlésen kívül szubjektív, érzelmi hatással is bírnak. *A szubjektív megállapításba foglalt érzelmi hatás olyan lelki jelenség, a melylyel, mint pozitív ténynyel, a nyelvtudománynak számolnia kell.*

4. Az idegen szót értelmének relatív homályossága alkalmassá teszi az *euphemisticus* megjelölésekre. Az ilyen leplező, enyhítő, szépítő czélra használt idegen szó — mivel ritkábban használatos és rendesen valamely emelkedettebb, előkelő körök stílusrétegéből vagy a tudomány nyelvéből van véve — választékosabban hat, mint a közbeszéd, vagy a pórias nyelv megfelelő szava: *lues, excrementum, mésalliance* stb. (Zlinszky, *A kifejezés stílusa* 1913. 31. l.; Kulcsár Gy. NyF. LIV, 7.) Az euphemismusnak ezt a formáját minden európai nyelvben megtaláljuk (*Honorar* ∞ *Lohn, Kompliment, Idiot* stb.; vö. L. Spitzer, *Fremdwörterschatz* 1918. 25. l.; Wackernagel *Poetik* 1906[3] 533. l.; O. Weise i. m. 82. l.). Káromkodások enyhítésére is alkalmas az idegen szó; pl. Baksaynál: „kuttya láncos milliom *schwarzzburg-sondershausen, sigmaringen, heckingen*-teremtette!" (Deák Margit, *Baksay S. nyelve* NyF. LXXVIII, 48.). Az udvariasság nyelve szintén gyakran él idegen szóval (Simonyi Zs. *Az udvariasság nyelvéről* Nyr. L, 3.).

A műveltebb, több nyelvet beszélő társadalmi rétegek nyelvé-

ből vett idegen szavak finomabb vagy finomkodó érzelmi árnyalatot fejeznek ki. Az angol nyelvbe a franczia szakácsművészet nyelvéből jutott a *beef* (≺ *boeuf*) szó, a mely ‚sült ökörhús' értelemben kiszorította az ‚élő ökör' jelentésre speczializálódott *ox* szót (vö. Bally, *Le langage et la vie* 1913. 101. l.). A nemzetközi udvariasság nyelvéből való a magyar nyelv bocsánatkérő *pardon*-ja, a mely nem tévesztendő össze a „kegyelem" jelentésű, ma már elavult és népies jövevényszóval. Az alsóbbrendű erkölcsi értékkel bíró fogalmi körök szavai idegen szóval kifejezve előkelőbb, nemesebb színezetet nyernek (*Diner* ∞ *Mittagessen, szupé-csárdás*, vö. O. Erdmann, *Die Bedeutung des Wortes* 1910. 135. l. és O. Gildemeister, *Der Kampf gegen die Fremdwörter*, Deutsche Rundschau 1886.).

Az idegen szavakat és általában az újabb és újabb kifejezéseket kereső *euphemismus*nak mélyebb gyökerei vannak. Itt egy örökös szóhullámzásról van szó, a mely a szavak értékét lefelé súlyeszti vagy fölfelé emeli. Az euphemistikus jelentésű idegen szó a használat folytán hamar fölveszi a leplezett szó hangulatát (árnyékszék ≻ W. C. ≻ toilette) és új euphemismusra van szükség (vő. Sandfeld-Jensen, *Die Sprachwissenschaft* 1915. 49. l.). A szavak kifejező ereje elhalványul és fölkelti a szükséget új kifejezés keresésére (Darmesteter, *La vie des mots* 1887. 35. l.).

Az idegen szó importját — a mennyiben nem szükségszóról, hanem új fogalomról van szó, mint például egy találmány megjelöléséről (*telefon*) — ugyanaz a lelki szükséglet, stílusösztön okozza, a mely mindenféle stílusújítást és esztétikai neologizmust létrehoz. Minden író, a ki nagyobb hatóerőt akar adni a gondolatainak, „újjáteremti" a nyelvet, szavakat, kifejezéseket, mondatfűzéseket alkot és keresi az új eszközöket a nyelv hangulati színességének gazdagítására. „Újulva-újuló" nyelven írnak a jeles poéták, mondja Bacsányi Faludi Ferenczről (*F. F. versei.* Pest, 1824. 211. l.)* Ilyen „nyelvújítás" („Sprachschöpfung") az *argot*-kifejezések gyors elterjedése és irodalmi approbálása is (pl. *mozi*), hogy aztán megint átadják a helyüket új és új, stílusbeli szükségletet kielégítő szavaknak (vö. Bally, *Précis de stilistique* 1905. 79. l.). Az idegen szavak társalgási és irodalmi divatja, elterjedése és kihalása szintén a nyelvteremtő ösztön örökös vitalitásából magyarázható. Nem véletlen az sem, hogy a nagyvárosi argot különös előszeretettel éppen az idegen szavakat népszerüsíti (*link, dumál*, stb.).

A nyelvteremtés ösztöne mutatkozik az *úrhatnám* beszédmodorban is. A fentiek után biztosra vehetjük, hogy az úrhatnámság nyelvében sok lesz az idegen szó. A „magyar paraszt . . . nagyon szereti idegen, főleg latin szavakkal czifrázni** mondásait" — írja R. Prikkel Marián (*Az úrhatnámság a magyar nyelvben.* MNy. II, 252. l.), a ki egyúttal meg is rója a paraszt népet: „az idegen szavakkal való emez *úri páváskodás* szintén csak egyik *finomabb faja a nagy-*

* Erről a költői nyelvteremtésről más alkalommal és összefüggésben remélek bővebben szólani, most csak Szabó Dezsőnek egyik jellemző nyilatkozatát idézem: „. . . az abszolút egyénnek a kifejezésére keresik [a zsenik] . . . a híven megmondó *bizarr új* szavakat. . . . tárgygyal, formákkal, *szavakkal, új borzongásokkal* gazdagítja az irodalmat . . ." (*A forradalmas Ady* 1919. 15. l.)

** *czifra* ≺ *cifra* lat. (EtSz.).

képűsködő persóniás beszédnek. Ennek is az üres *mutatni vágyás* a czélja!" A czikkíró ezekkel a dorgáló szavakkal elismeri, hogy *az idegen szavak használatának érzelmi alapja van.* Quod erat demonstrandum! Jellemző különben, hogy a nép *latin szóval* „persóniás", „personátus", „perszonátus" névvel (MTsz.) jelöli a tekintélyeskedő, úrhatnám beszédű embert.* A paraszt kifejezéskereső ösztöne nem elégszik meg az egyszerű, közkeletű szóval, hanem megtoldja egy latinos végzettel, a melyről úgy érzi, hogy előkelőbb, jelentőségteljesebb formát ad a szónak. Így lesz a *nótából nótura* (MTsz.), pedig a művelt nyelv a latinos *-ura* végződést inkább komikus, pejorativ mellékízzel alkalmazhatná (a németből átvett *szekatúra* hangulati analógiájára; Laczkó *Játszi szóképzése* nem említ rá példát).

5. A stilisztika számára a *szó* a maga izoláltságában nem egyéb fictiónál. (Vö. Bally, *Précis de stilistique* 1905, 31. l.) A szó csak a szövegben nyeri igazi lelki tartalmát. Ugyanez áll az idegen szavakra is.

Vannak irodalmi szövegek, a hol az idegen szó mint stíluskövetelmény szerepel. A szöveg tartalmába illesztve az idegen szó erősíti a jellemzés eszközeit. Az idegen szó maga is jellemez. Elfogadhatjuk a stilisztika régi műszavát: az idegen szó helyi színezetet *(couleur locale)* adhat bizonyos szövegeknek. Ennek a helyi színezetnek a hangulata lehet komoly és lehet nevettető hatású.

Mikor az alföldi, népies magyar költő, Szabolcska Mihály azt írta a *salzburgi csapszék* sváb legényeiről, hogy „vidám *verkli*-szónál csak úgy veszekednek", — a magyarországi német jövevényszóval (talán öntudatlanul) jobban kifejezte a „helyi hangulatot", mint a nyelvújítás alkalmával elavultságából fölújított, bár szintén idegen eredetű *kintornával* (NyÚSz.) tehette volna.** Jókai latinosan beszélő alakjai, a Bessenyei *Philosophus*ának zugprókátora, a *Kérők* Perföldyje nem képzelhetők el idegen szavak nélkül, mert az idegen szó itt jellemet, számunkra pedig ezenfölül egy letűnt kort ábrázol. Mikor Heine azt mondja a Sabbat herczegnőről (*Prinzessin Sabbat*), hogy:

> . . . Durch *Esprit brillieren* wollte,
> Und mit ihren klugen Rätseln
> Auf die Länge *fatigant* ward

— akkor a francziás galantéria szavaival találóan jellemez. Beck, Lenau és Heine magyartárgyú verseit olvasva, Riedl Frigyes stílusérzékével teljesen azonosíthatjuk magunkat: „a német művelt olvasóra nézve jóval színesebb a *Puszta* szó a *Haide*-nél, a *betyár, csárda* a *Räuber* vagy *Schenke* szónál" (Szily-Alb. 1918, 60. l.) Ezek a szavak az úgynevezett *mot propre*-ok, a „találó szavak", a melyek keresésére aggoskodó stiliszták (például Flaubert) oly nagy gondot fordítanak. Petőfi egyik műfordításában (*Béranger legújabb dala*) szándékosan nem fordít le egy franczia mondatot, — És elkiáltanánk: „*Vive la République!*" . . . (2. vsz. 7. sor) — mert a kifejezés jellegzetes színnel bír. A helyi színezet körébe tartozik

* Ugyanez az idegen szó a köznyelvben pejorativ irányban fejlődött *(perszóna)*. Vö. azonban: *grata persona*.

** A nyelvújítás szavaitól mai napig idegenkedik a költői nyelv. Igen sok újított szó pejorativ hangulati irányba fejlődött. Ezekről a jelenségekről érdemes volna behatóbb vizsgálatokat kezdeni.

az a megállapítás is, hogy a bölcselő költeményekben több az idegen szó, mint másutt (pl. a *Faust*ban: 266, a *Tasso*ban: 15; vö. O. Weise i. m. 219. l.).

Ha a helyi színezetként alkalmazott idegen szóval az író egy régebbi kort akar jellemezni és az idegen szóban egy régebben divatos szót újít föl: a tudatos régiesség ismert jelenségével állunk szemközt. Goethe még a maga kora nyelvén írt, mikor ilyen idegen szavakat használt: „. . . an uns selbst waren einige *Cavaliere* empfohlen und andere *introduziert*" (*Wilhelm Meisters Lehrjahre* 6. Buch). Gottfried Keller azonban már archaizál, mikor a *Der grüne Heinrich*-ben (5. fej.) „idéz" egy XVIII. század eleji diariumból: „Ist ein höchst *lamentables* Schreiben *arriviret* von *Madame* . . . Diese ganze Woche habe ich einen Mahler im Hause *tractiret*... stb."

A regényíró a személynevek megválasztásával is adhat ódon helyi színezetet a munkájának. Ha egy német író ma *Selinde, Belinde, Melinde, Philinde, Rosalinde* névre kereszteli a hősnőit, akkor csak a XVIII. századi rokokóba helyezheti a cselekményét, mert ezek a nevek máskülönben nevetségesen hatnak (O. Weise i. m. 146. l.).

Magyar példát is rengeteget idézhetnénk az idegen szavak régieskedő jellemzés czéljából való használatára. Elég, ha Petőfinek már említett *A régi jó Gvadányi* című klasszikus stílus-utánzatára utalunk, vagy Arany János *Egri leány*ára:

„Az enyém *damasz* volt — az enyém *skárlát* —", a hol néhány versszakkal alább még erősíti az (egyébként pejorativ czélzattal használt) idegen szó hatását a rím is:

. . . elérik a *pribéket* —
No hiszen, cseh, jaj most néked!

Kétségtelen, hogy egy ilyen sorban, mint:

Víg tavasz küldte egyetlen *Herold!*
(Szabó Lőrincz *Shakespeare szonettjei* 5. l.)

— az idegen szónak régiesítő, korfestő szerepe is van.

A régiesség — akár eredeti, akár idegen a szó — stílusbeli szükségletet elégít ki. A hagyomány patinája övezi az archaikus idegen szavakat, a melyekhez a történeti érzékkel bíró irodalom és a közbeszéd jobban ragaszkodik, mint sok újonnan alkotott, gyökértelen szóhoz. Ilyen szavak, mint: *donátor, kurátor, rektor, pedellus, legátus* stb., régi idők emlékét idézik föl és a velük járó gondolati társítások, érzelmek és hangulatok folytán értékes, hagyományos kincsei a nyelvnek.

Másrészről viszont az idegen szavaknak jellemzésül való használata sok esetben a pejorativ hangulatok területére nyúlik át. De hangulattal telítettségük itt is kétségen fölül áll.

6. Bizonyos *akusztikai* mozzanatok is ameliorativ irányban színezhetik az idegen szavak hangulatát. Az idegen szó hangzásbeli hatása kellemesebb lehet a megfelelő eredeti szónál, vagy legalább is a váltakozó használat folytán változatosságot visz a stílusba.

Egyéni megállapítások helyett Friedrich Seilerre hivatkozom, a ki *Die Entwicklung der deutschen Kultur im Spiegel des d. Lehnworts* cz. könyvének 2. kiadásában (I. Halle 1913. Vorrede) kifejti

a német nyelvre vonatkozólag, hogy az idegen szavak kellemes hangzást, sok magánhangzót, zenei csengést, erőteljesebb ritmust visznek bele a stílus fárasztó egyhangúságába. „Unsere Dichter wussten wohl, was ihnen die Fremdwörter an Schmuck und Schwung, an Farbe und Klang, an Reim und Rhytmus boten“ (XX. l.).

Egyébként a valóságban az akusztikai mozzanatokat nehéz elválasztani az idegen szavakhoz fűződő egyéb hangulatoktól, úgy hogy az akusztikai hatás ameliorativ eredménye már az előző pontokban tárgyalt példákon megfigyelhető. ZOLNAI BÉLA.

Az idegen szavak kérdése nyelvesztétikai szempontból.[1]

b) *Pejorativ hangulatváltozás.*

Érzelmi árnyalatokban sokkalta gazdagabb az idegen szavak pejorativ alkalmazása és pejorativ hangulatváltozása.

1. Legegyszerűbb és legáltalánosabb hatása az idegenszerűségnek a *komikum*, ami egyúttal érzelmi elhárítóként és védőeszköz gyanánt is szerepel az idegen hatás ellen.

Az idegen nyelv komikumával Szigetvári Iván foglalkozott a *Komikum elmélete* (1911) című munkájában (286—298. l.). Az idegenszerű beszéd és kiejtés régi komikai eszköz a vígjátékirodalomban (vö. pl. Shakespeare *Windsori víg asszonyok*). Komikus alak Kazinczy genre-képének hőse: *A német fiú*. Az idegen név is lehet komikus: Vörösmarty a *Hivatlan dalosok* költői leányneveit — Lina, Laura, Nelli, Phyllis, Daphne — gúnyosan említi. A két nyelvből kontaminált mesterséges idegen szók, a *makaróniszavak* (vö. Tolnai Vilmos: MNy. 1920. 142. l.), a reneszánsz óta kedvelt játékai a nyelvnek. A *külföldieskedés*nek, az idegen szavak használatának kigúnyolása — amit a nacionalizmus kapcsán föntebb említettünk — részben a komikai ösztön reakciója is a megszokott nyelvtől eltérő, furcsa szavakkal szemben. A nyelvkeverés ezerféle humoros változatára ezúttal nem kívánok kiterjeszkedni. A stilisztikai munkák behatóan tárgyalják a humoros beszédmodornak ezt a fajtáját. K. Wackernagel (*Poetik, Rhetorik und Stilistik* Halle 1906. 493—495. l.) Ausonius, Dante, Lope de Vega és Fischart (*Gargantua*, cap. 24.) példáira hivatkozik. Petőfinek ismeretes versét idézhetjük:

Diligenter frequentáltam
Iskoláim stb.

— ahol az idegen szó nemcsak helyi színezetként, hanem a nevettető hatás fokozása végett is szerepel. Komikus stíluseszköz az *idegen képző* alkalmazása is:

Séti*fikáltam* így én is
Valaha stb. (Petőfi *Nézek, nézek kifelé* ...)

Itt az kelt komikus hatást, hogy disparat (idegen és magyar) elemek kerülnek össze egy szóban. Már Jean Paul megmondotta (*Vorschule der Aesthetik*), hogy *az idegen szó szükséges eleme a komikus költészetnek*. Megint Petőfit kell idéznünk, a ki mesteri példát mutatott rá, miképen fokozza a humoros hatást a verssor

[1] L. MNy. XVII, 202, XVIII, 18, 114, 148.

végén — pláne hármasával — föltűnő, furcsa csattanónak alkalmazott idegen szó:

Kebled fejérlő, mint az *alabastrom*,
De búm sötét, mint holmi ócska *klastrom*,
S csak a halál lesz dúlt szivemre *flastrom*.
(*Fresco-ritornell.*)

Meg kell azonban állapítanunk, hogy ugyanezek az idegen szavak — a familiáris, népies *flastrom* kivételével — más szókörnyezetben és szövegösszefüggésben komoly hatást kelthetnek.

Az idegen szavak pejorativ-komikus hatásának akusztikai alapjára már Boileau rámutatott:

D'un seul nom quelquefois le son dur, ou bizarre,
Rend un poème entier, ou burlesque, ou barbare.
(Art poétique III.)

2. Költői nyelvben gyakran *prózai* hatást kelt az idegen szó, éppen annálfogva, hogy hiányzik belőle a konkrét szemléletesség és mert absztrakt fogalmat ad érzéki kép helyett. (Ez az érzéki homályosság, mint föntebb említettük, megfelelő szókörnyezetben alkalmas pathetikus érzelmek és hangulatok fölkeltésére is.) Az idegen terminus technicusok pontos fogalmi körülhatároltsága nem a költői gondolkozás szülötte. A komikus és humoros költészet, valamint a szatira, a melyek prózai disszonanciákkal dolgoznak, éppen ezért kedvelik a tudós idegen szavakat. Pótlásra szorul egy régi stilisztikairónk megjegyzése: „a költés és ékesszólás nyelve már természeténél fogva ritkábban szenvedi meg az idegen szót". (Bitnitz Lajos, *Magyar Nyelvtudomány* 1837, II. 14. l.; hasonló tévedés Wackernagelnál is, *Poetik* 1906, 489. l.) Íme egy pár prózai idegen szó Aranynál:

Több volt ugyan a „*schlagwort*", mint a szó.
(*Bolond Istók* II, 70.)

. . . minden írást szélyel*túr is*:
Ilyen ügyről,
Madárfüttyről
Mit sem tud a *corpus juris*. (*A fülemile*).

Ezeken a helyeken éppen azáltal hat az idegen szó, hogy valami értelmi dolgot jelöl meg a józan és köznapi értelmesség szavával, a melyből hiányzik a *hangulati telítettség* (vö. MNy. 1920, 107. l.). Ezek azok a szavak, a melyekre Bally (*Traité de stilistique française* 1909) az *intellectuel* jelzőt használja, szemben az *affectif, expressif, impressif* szavakkal. A tudományos szó objektiv és tömör: humoros szövegben úgy hat, mint a homéroszi jelző a *Béka-egérharc*ban. Találóbb a Volkelt (*System der Aesth.* I. 170. l.) meghatározása az ilyenfajta semleges, közömbös képzetekre: *gefühlskahl* (érzelemnélküli). Az idegen szavak egy részének éppen ez az *érzelemnélkülisége*, hidegsége kelt érzelmeket a stílusbeli ellentétes hangulatok hullámzásában, érzelmi apály-dagályában.

Érthető — egyéni ízlésről lévén szó —, hogy az idegen szavak prózai, kellemetlen hatást kelthetnek némely olvasóban

még akkor is, ha a költő, a ki használja őket, nem érzi a prózaiságukat. Vajda János (*Magyarság és nemzeti önérzet* 1896) megrója Endrődi Sándort a következő verssorokért:

Miféle *nácziához* tartozott?
Vagy épen ez a hömpölygő *khaosz*,
Ez a *harmóniátlan* zűrzavar.
Egy régi név, egy *fantóm*, mely kisért.

Pedig Endrődi stílusérzéke bizonyára a szöveg gondolati és érzelmi tartalmával megegyezőnek érezte a használt idegen szavak hangulatát és az idegen szavakat, mint kifejező eszközt, tudatosan és szántszándékkal alkalmazta. A *khaosz*, *harmóniátlan* és *fantóm* szavak ameliorativ hangulatukkal, a *nácio* pedig erkölcsileg megbélyegző, pejorativ értékével (vö. erről alább) illeszkednek be a költői szövegbe.

3. Erős érzelmi mozzanatok fűződnek a pejorativ értékű idegen szavak azon csoportjához, a mikor az idegen szó éppen *köznapiságával, népies, családias* jellegével, a választékosság hiányával kelt hatást.

Minthogy minden szó magán hordja annak a társadalmi és stílusbeli rétegnek a bélyegét, a melyből származik (vö. MNy. 1920. 110—11. l.), az idegen szó is népies marad, ha népi úton került a köznyelvbe és egyéb okok folytán hangulata nem módosult. A német nyelvre vonatkozólag R. M. Meyer több példát idéz, a hol az idegen szónál választékosabban hat az eredeti szó (*Deutsche Stilistik* 1906, 21. l.).

Igen sok népi átvétel útján hozzánk került kölcsönszón érzik valami alsóbbrendű stílusréteg íze. Áll ez különösen a hazai németségtől és szlávságtól kapott szavakra, a melyek népiesen hatnak és éppen ezért magyarosabbak, mint akárhány csinált vagy irodalmi szó. A *Wächter* a németben irodalmi szó, nálunk a familiáris ízű *Wachter*-ból keletkezett *bakter*: köznapi és a hivatalos nyelvből száműzött megjelölése a „vasuti őr"-nek. Ilyenek a *bódé, biléta* (vö. ezzel szemben a francia *billet doux* szentimentális-gáláns hangulatát), *obsit, puceráj, cupringer, tróger, ispotály* stb. és a pesti argot számos kifejezése (*niemand*), sőt bizonyos fokig még a *muzsika* (vö. ‚zene') is. Talán a legalacsonyabb familiáris rétegbe jutott sok tót szavunk — *talicska, flaska* (vö. üveg), *klapec, povedál, pucovál* (≺ ‚pucovat') stb. —, a minek kétségkívül társadalmi okai vannak. A magyarországi latinság sok közhasználatú, egykor klasszikus szava ma már a nép stílusrétegébe tartozik — *civis* (vö. „civis Romanus sum"), *virtus, almárium* stb. —, vagy legalább is egy fokkal familiárisabb a megfelelő magyar szónál (‚szentbeszéd' ∞ *prédikáció*; család ∞ *familia*; gyógyít ∞ *kúrál;* paplak ∞ *parókia* stb.).

A kölcsönszó familiáris, népies jellege nem jelenti azt, mintha a közbeszéd idegenkedne ezektől a szavaktól. Sőt inkább azt mondhatjuk, hogy ezeknek a szavaknak van a legnagyobb forgalmuk és *az irodalmi nyelvnek is ezek a szók adnak végtelenül sokféle zamatot és színt.* A közbeszéd szívesebben használja a népies német-szláv *puska* szót, mint a hivatalos *fegyver* t. (A népies katonanyelv pláne idegen szóval nevezi a ‚gever'-t.) *Parádé* és *díszszemle, dísz* között nagy stílusrétegbeli különbségek vannak és éppen ez a *hangulati*

differenciálódás — a mely legtöbbször jelentés-szétágazásra is vezet — adja meg a nyelvnek a szükséges sokféleséget, a kifejezési eszközök gazdagságát.

Az idegen szavak hangulati változásaira nézve érdekes megfigyelni a *trucc* szót, amely ma a köznapi nyelvből is kiri, BESSENYEI azonban, mint friss idegen szót, irodalmi páthosszal használja: „Ti érdemes hamvak, Istenink *trutztzára* . . .“ (Agiaris keserve).

Lehet, hogy éppen a gyakori használat fokozza le pejorativ irányban a szó hangulatát. Ha összehasonlítunk három eredeti magyar szót a helyükbe átvett szláv szavakkal (vö. SIMONYI: *A nyelv és a társadalom*, Nyr. XLIII, 5. l.):

verő ∞ *kalapács*
tökélés ∞ *csinálás*
kietlen ∞ *puszta*

— lehetetlen észre nem vennünk, hogy a szláv jövevényszók kevésbbé költőiek, mint a ritkábban használatos eredeti megfelelőjük.

4. Az idegen szó jelentéstartalma igen gyakran *erkölcsi értékben* fejlődik pejorativ szóvá. Az idegen szó ilyenkor nem euphemisticus, leplező, enyhítő hatású, hanem éppen ellenkezőleg: nagyobb erkölcsi nyomatékkal bélyegzi meg a fogalmat, mint a megfelelő eredeti szó.

A moldvai csángó *árgyilán* „korcsmagyar“ jelentése a román *ardelean* (erdélyi) szóból fejlődött (EtSz.). Erkölcsileg megbélyegző színezetű, vagy gúnyos értelemben használt kölcsönszavaink: *beamter, paktál, perszóna, spiller, rumuny, fáta* stb., amelyek az átadó nyelvben nem bírtak hasonló érzelmi tartalommal.

A *komédia* ameliorativ hangulattal jött át a magyarba (vö. a NySz. adatait és EPhilK. 1921. 42. l.), de a XIX. században már a *játékszín* és a *színház* foglalja el a helyét és pejorativ mellékízt kap (vö. *komédiás* ∞ színész):

No csak hitvány egy élet
Az a *komédia!* . . .
(PETŐFI, Egy estém otthon.)

Maga a purista álláspont is elismeri, hogy nyelvünk „a gúny és lenézés kifejezéseire“ használ bizonyos idegen szavakat (KALMÁR ELEK, *A nyelvtisztaságról*: Nyr. XXIX. 386.). IMRE SÁNDOR írta *A dal nyelvéről* (Irod. Tan. I. 1897. 14. l.): „Idegen szóknak csak gúnyos dalokban van helyök, kivált a hol korcs viseletről és erkölcsökről van szó.“

Hasonló eseteket figyelhetünk meg a német és a francia nyelvben is. *Pöbel* a németben erősen pejorativ jelentést vett föl a *peuple* és a *populus* szavakhoz viszonyítva (vö. R. BECHSTEIN, *Ein pessimistischer Zug in der Entwicklung der Wortbedeutungen*, Germania, VIII. 1863, 344. l.).[1] Az eredeti germán *Haupt* szó nemesebb színezetű, mint a jövevény *Kopf* (≺ *cuppa*; vö. L. TOBLER, *Aesthetisches und ethisches im Sprachgebrauch*, Zschr. f. Völkerpsych. 1869. VI.

[1] A *peuple* a XVIII. század végéig a franciában is pejorativ hangulatú volt, de távolról sem olyan mértékben, mint a német *Pöbel* (vö. W. MEYER-LÜBKE, Einf. in das Studium der roman. Sprwiss. 1909, 85. l.).

391. l.). A német *Ross* (ló, paripa) a franciában mint *rosse* az „értéktelen", „gonosz" („chanson rosse") jelentést vette föl (vö. E. Deschanel, *Les déformations de la langue française*, Paris, 1898, 41. l. és K. Jaberg, *Pejorative Bedeutungsentwicklung im Französischen.* Zschr. f. roman. Philol. XXV. 1901 : 600. l.). Az olasz *banda* már a XVII. század francia nyelvében (*bande*) pejorativ árnyalatot vesz föl (Nyrop, *Gramm. hist.* IV. 1913, 118. l.; hasonló sorsra jutott a szó a magyarban is). Vö. még a németben a *Plaisirchen, Ranküne* stb. szavakat.

Előfordul, hogy ugyanaz az idegen szó, a mely rendes körülmények között választékos kifejezésként használatos, bizonyos esetekben erkölcsi devalvációt éreztet. O. Gildemeister mutatott rá (*Der Kampf gegen die Fremdwörter*, Deutsche Rundschau 1886.; vö. O. Erdmann i. m. 135. l.), hogy a német nyelvérzék az alacsonyabb erkölcsi jelentőségű fogalmi körökben az idegen szót érzi előkelőbb kifejezésnek, a magasabb körökben azonban mélyebb erkölcsi tartalommal bír előtte az eredeti szó. *Souper* választékosabb, modernebb és nagyvilágiasabb kifejezés, mint *Abendbrot*, de rikító stílustalanság volna a bibliai *das heilige Abendbrot* helyett a *das heilige Souper* (vö. *szupé*-csárdás és *úrvacsora*). Ez is csak bizonyság arra a már említett tételünkre, hogy a szó hangulatát legtöbb esetben a szó környezete, a beszédben való előfordulási milieu határozza meg. Ez a milieu egyik főoka az idegen szavak pejorativ hangulatváltozásának is. A *perszóna* („schlechte Person") pejorativ fejlődését *hangulati és jelentés-tapadás* hozta létre.

Erkölcsi devalvációt éreztethetnek idegenből átvett képzők is. Ilyen képző a németben a francia eredetű *-ei*: *Spielerei, Singerei* stb. (vö. W. Wilmanns, *Deutsche Grammatik* II. 1899. 382. l.). A magyarban gyakran pejorativ asszociációk kísérik az *-izmus* végzetű neolatin szókat: a képző önálló szóvá is lett pejorativ értelemmel („*izmus*").

c) *Kettős hangulatváltozás.*

Az imént említett példák kapcsán végül meg kell emlékeznünk azokról az esetekről is, a mikor az idegen szó hangulata egyszerre kettős irányban változik meg.

A *házsártos* szó (≺ fr. *hasard*) pejorativ jelentésváltozáson ment keresztül (CzF.: ‚bajvívó' ≻ ‚kapcáskodó'), de nem vált közhasználatú, mindennapi szóvá, úgy hogy az eredeti ameliorativ jelentés elvesztése után is megtartotta választékosságát, amely bizonyos fokig emelkedettebb stílusrétegbe sorolja. Még irodalmibb szó a *kaján* (vö. Ady Endre, *Az ős Kaján*), amely tulajdonnévből lett pejorativ erkölcsi tartalmúvá. Tisztán látható a kettős irányú változás a *kufár* (≺ *Kaufer*) szónál. A német szó erkölcsileg közömbös asszociáció-tartalma — a lehetőség már itt megvolt a változásra, mert eredetileg inkább a „Kleinhändler" megjelölésére szolgált (Grimm) — a magyarban megbélyegző jelentést kapott, de maga a szó fölemelkedett a közhasználatú szavak rétegéből a költészet speciális nyelvébe.[1]

* * *

[1] Későn kaptam kézhez és igy dolgozatomhoz föl nem használhattam E. Richter könyvét: *Fremdwortkunde* Leipzig, 1919.

Az idegen szavak hangulatváltozásának okaira már a föntebbiek során többhelyütt rámutattunk. Általában azt mondhatjuk, hogy az idegen szavak hangulatváltozását a szóhangulatváltozás rendes okain kívül egyéb tényezők is előmozdíthatják. Ezek a tényezők: az idegenszerüség mértéke és milyensége és az idegen szónak eredeti hangulattartalma.

Az idegen szavak kétségkívül gazdag anyagot szolgáltatnak a nyelv érzelmi mozzanatainak kutatásához. Nyelvesztétikai szempontból az idegen szavak folytonos beözönlése és beolvadása erős hangulati és érzelmi sokféleséget visz a nyelvbe. A történeti nyelvtudomány megfigyeli, leírja és magyarázza ezeket a jelenségeket, az idegen szavak fölötti vitában azonban — újból hangsúlyozzuk — nem vesz részt. ZOLNAI BÉLA.